

N. RÓZSA ERZSÉBET*

A kisebbség fogalma a Közel-Keleten. Egy esettanulmány: a kurdok

Az emberiség történetét végigkísérte a – törzsi, etnikai, faji, vallási stb. – másság és az ebből fakadó konfliktusok. A másság, a különbözőség szinte a kezdetektől az egyik legfontosabb csoportképző hatásként jelentkezett, amennyiben a csoporthoz tartozás – valamely közös tulajdonság alapján – az egyén helyzetét is meghatározta az adott társadalomban. Ilyen közös tulajdonság lehet a vérségi kötelék és leszármazás, a vallás, a közös nyelv stb. Az egyes társadalmi csoportok egymáshoz való viszonya azonban önmagában nem feltétlenül a különbözőségtől függött, mégis a különbözőség, maguk a megkülönböztető jegyek gyakran ennek a viszonynak „megjelölésére” szolgáltak. Az egyik legjellemzőbb viszony – a számszerűség alapján – a többség/kisebbség fogalompárral írható le. Meg kell jegyezni azonban, hogy önmagában a többség nem jelent feltétlenül hatalmat, irányító pozíciót.

A kisebbség fogalmának egységes, nemzetközi meghatározása máig sem történt meg, annak ellenére, hogy több próbálkozás is történt erre. Így például a kisebbség „egy olyan nem domináns csoport, mely lélekszámban kisebb az állam népességének többi részénél, nincs domináns helyzetben, s amelynek tagjai – mint az adott állam szülöttei – olyan etnikai, vallási vagy nyelvi jegyekkel rendelkeznek, amelyek különböznek az állam népességének többi részétől, és olyan szolidaritásérzést tanúsítanak, még ha csak burkolt formában is, amely kultúrájuk, hagyományaik, vallásuk vagy

* A tanulmány A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés – KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 program keretében belül készült. A szerző a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok és Diplomácia Tanszékének egyetemi docense. E-mail: nagyne.rozsa.erszsebet@uni-nke.hu.

nyelvük megőrzésére irányul.”¹ Több más meghatározás is létezik,² melyeknek részét képezik a csoportképző tényezők (vallás, nyelv, hagyományok) mellett a szolidaritás érzése, a fenntartás és a megőrzés vágya, azonban léteznek olyan tényezők, elsősorban egy adott közösség helyzetének konkrét körülményei, vagy a közösség szándéka, hogy elismeri-e magát kisebbségnek, melyek az egységes definíciót szinte lehetetlenné teszik.

Ráadásul, míg a modern európai történelemben modern korában és narratíváiban a kisebbségek etnikai és nemzeti felfogása, szemlélete dominál, addig a világ más részein a nemzet idegen fogalom. A Közel-Keleten és a tágabban értelmezett iszlám világban a másság és a kisebbség elsősorban vallási alapon fogalmazódik meg. Így áll elő az a számunkra meglehetősen furcsa azonosítás, amikor közel-keleti politikai diskurzusokban a Nyugatot a kereszténységgel azonosítják. (Meg kell jegyezni, hogy amikor nyugati vezetők keresztény-iszlám párbeszédet javasolnak, vagy a Közel-Keleten üldözött keresztények védelméről beszélnek – figyelmen kívül hagyva, hogy adott esetben más közösségeket is üldöznek –, ezt a percepciót erősítik.)

A történelem folyamán többség és a kisebbség³ viszonyának különböző „kezelési módjai” léteztek és léteznek, a békés egymás mellett éléstől az erőszakig, illetve a „végső megoldásig”. Térben és időben ezek nagyon változóak lehetnek és lehetnek. Az európai fejlődésben „a nacionalizmus létrejöttét megelőző társadalmakban a vallási homogenitás igénye” generált konfliktusokat, míg „amióta a társadalmak, államok nemzeti alapon szerveződnek, azóta” a nemzeti különbözőség a fő meghatározó elem.⁴ A közel-keleti fejlődésben máig a vallási különbség a meghatározó, de azon belül is többféle

¹ 1977-ben Francesco Capotorti, Special Rapporteur, az ENSZ-nek a diszkrimináció megakadályozására és a kisebbségek védelmére létrehozott albizottsága, E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1, para. 568. hivatkozva United Nation Human Rights Office of the High Commissioner honlapja: Minorities under international law, <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Minorities/Pages/internationalaw.aspx> (letöltés ideje: 2017. szeptember 21.); idézi Kántor Zoltán: *A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Budapest: Osiris Kiadó, 2014. 109.

² Részletesen ld. pl. Kántor, 2014. 107-111.

³ Kardos Gábor: *Kisebbségek: konfliktusok és garanciák*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2007. 56.

⁴ Kántor, 2014. 35.

megkülönböztetés és különböző „bánásmódok” léteznek. Az iszlám tehát a vallási kisebbségek kezelésének mintáját teremtette meg, mely évszázadokon át mértékadó volt és gyakorlatával – bizonyos szempontból – megelőzte Európát.

Az iszlám ugyanis a kezdetektől különbséget tett a pogányok és az ún. „könyves népek” (*ahl al-kitáb*) között, mely utóbbiakat, ha feltételekkel is, de a többség védelmében részesítette. Az európai civilizáció és történelem folyamatában kialakult nemzeti/etnikai kisebbségek létét és helyzetét viszont olyan eszmék alakították, mint a nemzeti önrendelkezés elve, az egyenlőségeszme és az európai típusú államrendszer (a nemzetállamok kialakulása, a határok sérthetlensége stb.). Ezt a különbségtételt egyébként a modern arab politikai terminológia is jól mutatja. A térség hagyományos – azaz (elfogadott) vallási – kisebbségeinek megjelölésére szolgáló terminus a *'dhimma'* (mint közösség) és a *'dhimmi'* (mint személy), míg a gyarmatosítás/európai behatolás következtében megjelenő új kisebbségfogalom megjelölésére ekkor „gyártottak” szót:⁵ az *'aqallijja'* a 'kisebbség' szó tükörfordítása, és mint ilyen bővíthető pl. az 'etnikai' vagy más jelzőkkel.

A mai kisebbségek helyzete a globalizálódó világban egy kétirányú folyamatrendszerrel írható le. Egyrészt csökken a kisebbségek száma, a nemzetállamokra épülő nemzetközi rendszer (sérthetetlen határok), a globalizáció folyamatai (urbanizáció, migráció, telekommunikáció) a Közel-Keleten élő hagyományos közösségeket törnek szét, készítetnek elvándorlásra és/vagy asszimilálnak a többségi társadalomba. Másrészt, ellenreakcióként a „nemzetállamosodásra”, globalizációra és/vagy az üldöztetésre adott válaszként az identitás megerősödése, a kisebbségek kulturális és politikai tudatosodása tapasztalható.

A kisebbségek jelentette kockázatok kezelését/megítélését is kettősség jellemzi. A többségi társadalom gyakran fenyegetésként értelmezi a területén élő kisebbségeket, különösen, ha azok kulturális

⁵ A kutatók régóta próbálják áthidalni, magyarázni a különböző civilizációk fejlődésében kialakult terminológia különbségeit. A Közel-Kelet hagyományos és modern fogalmainak magyarázatára ld. többek között Lewis, Bernard: *Multiple Identities in the Middle East*. In: Maróth Miklós (szerk.): *Az iszlám politikaelmélete. Terminológiai vizsgálat*. Piliscsaba: Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete, 2009.; Esposito, John L. (ed.): *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World*, 1995.

és politikai szinten is megfogalmazzák identitásukat és céljaikat, illetve csoportként képviselik érdekeiket. A többségi állam szintjén a veszély az elszakadásban, a határok megváltoztatásában, az ennek érdekében folytatott esetleges fegyveres küzdelemben, illetve harmadik állam esetén (például a törökök és kurdok ellentétei Németországban) az otthonról átgyűrűző konfliktusban jelentkezik. Helyi szinten a többség és a kisebbség vitáiban, például vallási jelképek megjelenítése, mecsetépítés, gettósodás stb. esetében, jelent fenyegetést. A többség által adott reakciók (erőszakos asszimiláció, csoportok átköltöztetése, genocídium) miatt ugyanakkor a kisebbségek biztonsága a nemzetközi közösség előtt humanitárius kérdésként jelenik meg. „A nemzetközi jog, amely a nyugati tradíció – az egyéni jogok – jegyében fejlődött, a közösségeket a védelem hasznélvezőinek és nem alanyainak tekinti. A kisebbségi jogokat egyéni és a csoport más tagjaival közösségben gyakorolt jogokként értelmezi.”⁶ Bár a kisebbségek helyzetének rendezésére az I.világháborút követő békeszerződésekben történtek próbálkozások, mint például a sèvres-i szerződésben a kurd kisebbség helyzetével kapcsolatban, valójában a kisebbségek kollektív jogainak gyakorlását illetően a mai napig nem létezik nemzetközi megállapodás, és az az egyes államok saját belső gyakorlatára van bízva. Annak ellenére van ez így, hogy a kisebbségek jogegyenlősége „a második világháború végén az ENSZ Alapokmány egyik alapeszméjévé vált, míg az 1966-ban aláírt Polgári és Politikai Jogok, illetve a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya azonos szövegű 1. cikke szerint minden népet megillető jog.”⁷

A kisebbségek a Közel-Keleten

A Közel-Kelet, mint általában a történelmi-politikai régiók kijelölése, a földrajzi határok mellett etnikai, nemzeti és vallási tényezők segítségével lehetséges. Ezek alapján szűkebben vagy tágabban határozhatjuk meg a térséget, azonban ettől függetlenül igaz lesz, hogy a térség sem etnikai, sem vallási, sem nyelvi szempontból nem homogén. A sokszínűség, a különböző közösségek

⁶ Kardos, 2007. 42.

⁷ Kardos, 2007. 47.

együttélése és keveredése évszázadok óta meghatározó jelensége a régióknak, mondhatni ez az a része a világnak, ahol az emberiség története során a másság, a sokszínűség alapállapot volt. A Közel-Kelet a monoteista vallások – a judaizmus, a kereszténység és az iszlám – kiindulópontja, melyek sémi eredetű népek profétikus vallásai, közös vonásokkal és számos eltéréssel. Mindegyik alapja az egy istenbe vetett hit és az isteni törvények szerint folytatott élet, az Ábrahámra visszavezetett leszármazás, az ima, a böjt és az adakozás gyakorlata. Az iszlám, mint az utolsóként, a 7. században kinyilatkoztatott vallás ezeknek a közös elemeknek alapján a három monoteista vallást ugyanannak az egyistenhívő vallásnak tételezi, ezért a zsidókat és a keresztényeket, azaz a „könyves népeket” megkülönböztetett módon kezeli.

Bár a zsidó és a keresztény közösségek keletkezésüktől fogva folytonos jelenlétet mutatnak a térségben, az iszlám az, mely mint civilizáció és életforma az egész térséget átfogja, annak környezetét meghatározza és az egyébként nem muszlim csoportok életformáját is alapvetően befolyásolja. Mivel azonban az iszlám vallásként is született, mely különböző kényszerítő körülmények hatására utóbb politizálódott és teremtette meg saját politikai egységét, a kalifátust, az elsődleges viszonyítási pont a vallás maradt. Így a Közel-Keleten a másság, a különbözőség is az iszlám megjelenése óta elsősorban a vallási különbségben jelentkezett.

Míndez nem jelenti azt, hogy a származásbeli – elsősorban a törzsi – különbségek ne jelentettek volna közvetlen veszélyt már a kezdeteknél a kialakuló muszlim közösség számára. Bár az iszlám a törzsi kapcsolatrendszer széttörte, amikor Isten előtt mindenki egyenlőségét hirdette, véglegesen mégsem sikerült azt felszámolnia, hiszen a törzsi hovatartozás a mai napig tartó hatásokkal rendelkezik. Azt mondhatjuk, hogy a nemzet és nemzetiség szerepét bizonyos mértékig ma is a törzsiség tölti be, miközben a kívülről oktrojált „nemzetállam” bizonyos mértékig maga is egyfajta „törzsi” szerepet kapott. Történetileg az iszlám azonban mégis egy olyan mindent átfogó, magasabb szintű összetartó erőt, identitást tételez, melynek árnyékában a leszármazás csak másodlagos. Ugyanez nem mondható el az arab nyelvről, mely együtt terjedt az iszlámmal. Bár az arab nyelvnek különleges, kiemelt szerepe van, hiszen Isten tiszta arab nyelven nyilatkozta ki szavait, az arab nyelv mégsem tudott – a vallási fórumokon kívül – olyan általánossá válni, mint az iszlám.

Például Észak-Afrikában a berberék, ha bizonyos fokig arabizálva lettek is, megőrizték saját nyelvüket, míg az Iráni-fennsík az iszlám hódítás alatt és után is megőrizte saját nyelvét, még akkor is, ha átmenetileg az iráni kisebb központok, udvartartások arab nyelvűvé váltak.

A kisebbségek és/vagy „más” közösségek jelenléte már az iszlám kezdetén komoly biztonságpolitikai kihívást jelentett, olyan társadalmi problémákat, melyeket az új közösségnek a kezdetektől kezelnie kellett. Az iszlám hajnalán a muszlim közösség folyamatos támadások szenvedő alanya volt a mekkai többség, a Korejs törzs vezette városvezetés részéről. Mindez nyilvánvalóan felvetette a többség és a kisebbség közötti viszony szabályozásának kérdését. A kivándorlást követően (*hidzsra*, 622) Mohamed és közössége egy olyan helyzetben találta magát, melyben a másság és a különbözőség kérdését kellett megoldaniuk. Ismert, hogy a jaszribi (medinai),⁸ egymással vetélkedő törzsek Mohamedet békebírónak hívták be, illetve, hogy a városban zsidó közösségek is éltek. Az ún. medinai alkotmány tulajdonképpen egy olyan megállapodás, mely a mekkai bevándorlók, a medinai vitatkozók és a zsidók együttélését, egymáshoz való viszonyát hivatott rendezni és szabályozni. Ennek leképeződéseként a Medinában kapott kinyilatkoztatások a közösség életének kérdéseivel kapcsolatban tartalmaznak isteni útmutatást, szemben a korábbi, mekkai időszakban kapott kinyilatkoztatásokkal, melyek célja elsősorban magának a vallásnak a megalapítása, alaptételeinek közlése volt.

Bár a muszlimok és nem-muszlimok együttélése korántsem volt mindig zavartalan, a Koránra, illetve az iszlám szigorú monoteizmusára hivatkozva már igen korán kialakult a már fentebb említett, ún. „könyves népek” fogalma. E szerint a zsidókat és keresztényeket – írásba foglalt isteni kinyilatkoztatással rendelkező, ún. „könyves népekként” – a muszlimok kiemelt bánásmódban részesítették, és egy speciális fejadó, a *dzsizja* megfizetése mellett békében, saját törvényeik szerint hagyták élni, vallásukat gyakorolni. (Iránban a zoroasztriánusokat is a könyves népekhez sorolják, arra hivatkozva, hogy a próféta elfogadta a *dzsizját* a „Hadzsar

⁸ Amikor Mohamednek és közösségének távoznia kellett Mekkából, az üldöztetéseket elől Jaszribba költöztek át. Ettől kezdve a város neve Madinat-un-Nabi, azaz a Próféta városa lett.

mágusaitól”.⁹ Az Irak és Irán határterületén élő mandeusok magukat szintén „könyves népnek” tartják.¹⁰)

A vallási alapú identifikáció végigkísérte az iszlám történetét, és markánsan jelentkezett a „*dár al-islám*” és a „*dár al-harb*” közötti különbségtételben, melynek hatása a mai napig tart: a muszlimok a világot ma is először muszlim és nem-muszlim kategóriákra osztják, és csak ezután, ezeken belül értelmezhető a „nemzeti” vagy a területi állam alapú további identifikáció. (A szekularizált nyugati világ gyakorlatában az identifikáció első eleme a területi állam szerinti és/vagy a nemzeti hovatartozás, és csak ezután következhet valamely szinten a vallási azonosítás.) Az iszlám hódításai azt a tudatot erősítették, hogy előbb-utóbb az egész világ a *dár al-islám* részévé válik. Az iszlám felfogásában, aki muszlimnak született, élete végéig muszlim marad. Ugyanebben a felfogásban az a terület, mely muszlim irányítás alatt állt valamikor, szintén az iszlám földjének számít, akkor is, ha mára a helyzet megváltozott. (Ez az alapja azoknak a térképeknek, melyeket az Iszlám Állam közölt, és melyeken Magyarországot is az iszlám földjéhez tartozónak jelölték.)

Míndez nem jelentette azt, hogy magán az iszlámon belül – tehát vallási alapon – ne alakultak volna különböző közösségek. Azonban ezek megítélése – szintén vallási alapon – nagyon szigorú volt, és eleve magában hordozta az „eretnekség” vádját, hiszen Mohamed próféta, „a próféták pecsétje” után elvileg már semmiféle újításra, újraértelmezésre nem volt lehetőség. Az iszlám első szakítása a modern európai értelmezésben sokkal inkább politikai kérdésnek tekinthető, mintsem vallásinak, hiszen a próféta utódlása körül alakult ki. Ugyanakkor muszlim értelemben ez is vallási kérdés volt, hiszen az *ummának*, a hívők közösségének vezetése volt a tét. A sííták, Ali híveinek, az Ali kalifaságát pártolóknak egy csoportja is emiatt hagyta el Ali táborát, majd ennek következményeként került sor az akkori iszlám vezetői ellen összehangolt merényletre, melyben

⁹ Bukhári Szahíhja (hadiszyűjteménye), 4. kötet, 53. könyv, 384. hadisz, <http://www.usc.edu/schools/college/crcc/engagement/resources/texts/muslim/hadith/bukhari/053.sbt.html#004.053.384>, Zoroastrians, Zoroastrianism in Post-Arab Iran, <http://www.heritageinstitute.com/zoroastrianism/history/postArab.htm> (letöltés ideje: 2017. szeptember 19.)

¹⁰ Somodiová, Katarína: A mandeusok Iránban és Európában. *Regio*, 2018.1. szám. 98-122.

Ali meghalt. Huszeinnek, Ali kisebbik fiának a kalifaságért harcba szállását szintén értelmezhetjük egyfajta politikai megnyilvánulásként, azonban mártírhalála (680) a síita iszlám elkülönülő vallási ágként való dogmatizálódásának meghatározó momentuma. Erre emlékeznek a síiták a minden évben megtartott ún. Asúra-megemlékezéseken. A síita közösségnek a mártírhalállal végződő legyőzete és a gyász egybekapcsolódik a kisebbségi lét történelmi és jelenkori tapasztalatával és gyakorlatával. A síita közösség aránya a muszlim közösségen belül ugyanis általában 10-15%-ra tehető, ami azonban egyes koncentráltabb környezetben – térben és időben – akár magasabb is lehet. Bár a történelem folyamán léteztek síita államalakulatok, az egyetlen állam, melynek 1501 óta az államvallása a síita iszlám, Irán. (Meg kell jegyezni, hogy az áttérés a síita iszlámra a Szafavida Perzsia tudatos identitásképző politikája volt az Oszmán Birodalom ellen folytatott küzdelmében. Így vált a síita iszlám az iráni államiség alkotóelemévé.)

Az „eretnység” vádja a később kialakult irányzatokkal – ismailiták, zaiditák, alaviták¹¹ stb. – szemben is megfogalmazódott, sőt, adott esetben ezen közösségek között is. Meg kell jegyezni, hogy a szunnita iszlámon belül is voltak és vannak olyan, radikális irányzatok, melyek akár a többi szunnita muszlimot is eretneknek titulálják, és akár „tűzzel-vassal” is a helyes útra akarják kényszeríteni őket. Ilyen a *vahhábizmus*, Szaúd-Arábia alapító ideológiája, és ilyen az Iszlám Állam ideológiája is.

A muszlim identifikáció először az Oszmán Birodalom gyakorlatában ütközött az újonnan kialakult európai, nemzeti alapú felfogással, amely ráadásul a területiális államhoz, az államterülethez kapcsolódott. Az iszlám „könyves népek” és *dhimma*-felfogása az Oszmán Birodalom *millet*-rendszerében intézményesült, melyben a zsidó és a keresztény közösségek saját törvényeik szerint élhették életüket és gyakorolhatták vallásukat saját vezetőik irányítása mellett. Ebben az értelemben a modern európai gyakorlattal szemben az elfogadott vallási kisebbség kollektív jogokat élvezett.

¹¹ Az ismailita vagy hetes síita irányzat Alitól a hetedik leszármazottig, a zaidita vagy ötös síita az ötödik leszármazottig vezeti az imámok sorát. Az alaviták nevükben Ali nevét őrzik.

Ez a rendszer biztosított védelmet például az Ibériai-félszigetről a spanyol *reconquista* után kiűzött zsidóknak is, és ez a keret volt az, amelyben az Oszmán Birodalom európai részén élő népek nemzeti öntudatra ébredésének és nemzeti önazonossága szervezésének színterei elsősorban a templomok és egyházi központok lehettek. Nem véletlen, hogy minden balkáni nacionalizmusban jelentős szerepet játszott és játszik a vallás, mint az uralkodó többségtől való elsődleges megkülönböztető elem. Az európai nacionalizmus átgyűrűzése a török és arab területekre azonban felemás helyzeteket eredményezett, amennyiben a vallás ott továbbra is az összekapcsoló elem volt, miközben az etnikai (nemzeti) másság ebben a rendszerben értelmezhetetlen.

Az Oszmán Birodalom veresége az I. világháborúban nemcsak az európai nemzeti eszmének eddig ellenálló, az Oszmán-házhoz fűződő lojalításra épülő birodalom végét jelentette, hanem a muszlimok nagy részét egy politikai egységbe foglaló közösség feldarabolását is. A győztes európai nagyhatalmak által irányított „rendezés” keretében a birodalom „népeinek” egy része szuverén állammá alakulhatott, általában az etnikai összetartozás és/vagy nemzeti tudat alapján. Ez elsősorban az európai, balkáni népek – szerbek, bolgárok, görögök és törökök – esetében következett be.

Az Oszmán Birodalom romjain létrejövő Török Köztársaság az oszmán örökséget elvetette, kimondta a kalifátus végét, és a francia laikus köztársaság modelljének és a nemzeti eszmék átvételével a területi állammal való azonosulás vált a meghatározóvá. Az ataturki modell is ezt követi: török az, aki a Török Köztársaság állampolgára.

Az Oszmán Birodalom más elcsatolt részein élő népek esetében többféle forgatókönyv érvényesült: az arabok által lakott területeket – az 1916-os McMahon-levelezésben ígértekkel szemben – mesterségesen meghúzott országhatárokkal darabolták fel, és az így kialakított területi államokat valamelyik mandatárius hatalom (elsősorban Nagy-Britannia és Franciaország) „segítő irányítása” alá helyezték. Bár ezek az országok általában jelentős arab népességgel rendelkeztek, ez nem jelentette azt, hogy társadalmuk homogének lettek volna. A területi államhoz való alkalmazkodás pragmatikus folyamatában létrejövő különböző arab identitású (egyiptomi, szíriai, iraki, líbiai stb.) közösségek azonban a pánarab eszme mögött felsorakozva kisebbségben voltak az egészhez és egymáshoz képest, ami az „arab egység” vezető szerepéért folytatott, leginkább az

ideológiai és retorikai síkon megmaradt küzdelemben jelentkezett. Azt mondhatjuk tehát, hogy az idealizált arab egységben az egyes arab közösségek mind kisebbségben voltak és maradtak.

Bár saját területükön ők alkották a többséget, a kisebbségeket – a maguk arabságának tudatában is – továbbra is vallási alapon fogalmazták meg. Ez többnyire azért nem okozott problémát, mert a Földközi-tenger keleti partvidékén a más nemzetiségű, például örmény vagy görög közösségek egyben más vallásúak (keresztények) voltak. A nemzeti/etnikai másság elsősorban ott jelentkezett különösen későn és problematikusán, ahol a többség és a kisebbség ugyanúgy az iszlámhoz, sőt, annak azonos ágához tartozott. A legnépesebb ilyen kisebbség az Oszmán Birodalomban a kurdok voltak.

A kurdok

A kurdok – az iszlám mellett és ellenére – európai értelemben véve is nemzeti/etnikai kisebbség. Az Oszmán-Török Birodalomban etnikai másságuk nem volt értelmezhető, hiszen maguk is muszlimok lévén, identitásuk első és legfontosabb eleme, az iszlám a többséghez kapcsolta őket. Az európai nacionalizmus, illetve az első világháború alatt és után kialakult európai kisebbségpolitikai gyakorlat azonban éppen a kurdok esetében az „egyedfejlődés” és nemzetvé válás folyamatának példája. A muszlim kurdok együtt harcoltak a törökökkel az I. világháborúban, majd az azt követő honvédő háborúban is. (Sőt, az örmény népirtásban is részt vettek.)¹² Első felkelésük oka az iszlám kalifátus eltörlése, azaz egy vallási kérdés volt. Az európai hatás, de főleg a török nacionalizmus kibontakozása következtében fogalmazódott meg a kurd „nemzet”, de még inkább egy kurd állam alapításának igénye. A nemzet- és államalapítással azonban a kurdok elkéstek, és tulajdonképpen egy másik európai eszmének, a nemzetállamok védelmének és határaik megváltoztathatatlanságának áldozatai: nem alapíthatnak államot és öt államban szóródtak szét kisebbségként.

¹² Ld. pl. Az örmény népirtás 1915.

http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=345:az-ormeny-nepirtas-1915&catid=42:nepirtasok&Itemid=210 (utolsó letöltés: 2017. szeptember 12.)

A 16–17. században a kurdok lakta vidéket a két akkori regionális hatalom, az Oszmán-Török Birodalom és a Szafavida Perzsia osztotta fel egymás között, az 1639-es kaszr-i-sirini/zohábi békével,¹³ bár a határmenti harcok még kétszáz évig tartottak. A török és a perzsa központosító törekvések csekély sikerrel jártak, hiszen a 19. század közepéig több kurd helyi dinasztia uralkodott az elvileg kettéosztott Kurdisztánban, melyek mindkét államtól függetlenek voltak.¹⁴ Az oszmán-török tanzimat-reformok a birodalom gyengeségének felszámolását célozták, egyik eredményük a félautonóm kurd rezsimék felszámolása volt. Azonban hatékony központi ellenőrzést nem sikerült kiépíteniük. Az így keletkezett vákuumhelyzet egyrészt teljes káosszal járt a kurd területeken, másrészt szinte kikényszerítette a helyi – újabb – vezetők megjelenését. Ebbe a vákuumhelyzetbe azok a vallási vezetők, sejkék léptek, akik így egyszerre lettek „nemzeti”, világi és vallási vezetői a kurdoknak.

A kurd egység és egy önálló Kurdisztán megteremtésének gondolatát a korszak legelismertebb kurd vezetője, Obajdalláh¹⁵ sejk fogalmazta meg a 19. század végén, akinek a mozgalma tekinthető a modern értelemben vett kurd nacionalizmus első megnyilvánulásának, annak ellenére, hogy a kurdok összetartozásának és a többi térségbeli népcsoporttól való

¹³ Treaty of Qasr-i Shīrīn, Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/topic/Treaty-of-Qasr-i-Shirin> (letöltés ideje: 2017. szeptember 15.)

¹⁴ Kakeyi, Saeed: *Kurds, Oil and International Political Economy*. <http://www.kurdishaspect.com/doc061410SK.html> (utolsó letöltés: 2017.szeptember 19.)

¹⁵ A kurd nevek átírása még az egyébként igen bonyolult arab-török-perzsa nevek átírásánál is problematikusabb, amennyiben a nevek többnyire párhuzamosan több – kurd, arab, perzsa és török – változatban is előfordulnak (pl. Dzsálál arabosan, de Dzsélál kurdul, viszont iraki-arab környezetben). Ráadásul azt is figyelembe kellett venni, hogy az idegen nyelvű média is igyekezett ezeket a neveket a saját átírási szokásainak megfelelően alakítani. Ezek az átírások azután a magyar médiába is esetenként ebben az – idegen – alakban kerültek be, függetlenül attól, hogy a magyar nyelv írásmódja alkalmasabb lehet a nevek hangalakjának közelebbi tükrözésére. Pl. Talabani alakban, amely kurdul a Tálebáni, arabul a Tálíbáni hangalaknak felel meg.

különbözőségének jelei már a 12. század óta megnyilvánultak.¹⁶ Az általa elképzelt kurd állam mind a török, mind a perzsa kurd területeket magába foglalta volna. Alapja a kurd nép faji, kulturális és nyelvi hasonlósága volt, *raison d'être*-je pedig a török és a perzsa birodalom gyengeségéből fakadó mindenütt eluralkodó törvénytenség és egy esetleges örmény államnak a kurd területeket is magába foglaló felemelkedésétől való félelem volt. Az Oszmán Birodalomnak az első világháború utáni feldarabolása a kurd területek további megosztásához vezetett, amennyiben kurd központi területek (Moszul) kerültek a létrejövő új arab „nemzetállamokhoz”, elsősorban Irakhoz, de kisebb mértékben Szíriához is.

Ugyanakkor éppen az Oszmán Birodalom felosztása kérdésében keletkezett dokumentumok – elsősorban a sèvres-i szerződés, mely azóta is a kurd függetlenségi törekvések legfontosabb referenciapontja – azok, melyek elismerik a kurdokat és autonómiát biztosítanak nekik, sőt, bizonyos feltételek mellett az önálló Kurdisztán létrehozását is lehetővé teszik.¹⁷

A kurdok ma a Közel-Kelet (és a világ) legnagyobb, saját állammal nem rendelkező kisebbsége. Becsült számuk mintegy 30 millió, de maguk a kurdok 40 milliós (vagy akár nagyobb) népességről beszélnek. Eredetüket az ókorba, sőt, azon túl is, a mítikus őskorba vezetik vissza. Iráni nép, mely az indoeurópai nyelvcsalád indoírani ágához tartozó dialektusokat beszél, egységes kurd nyelv azonban ma sem létezik. A három nagy dialektus, a kurmandzsi, a zaza és a szoráni államhatárokon átnyúló közösségeket jelez és teremt, miközben társadalmi jelentőséggel is bír. A kurdok egyik legjellemzőbb vonása a társadalmi és gazdasági szerveződés közös módja. A Törökország, Irak, Irán és Szíria találkozásánál elterülő hegyes vidék a hazájuk, a pontosabban soha

¹⁶ Pl. „a különböző kurd uralkodócsaládok az araboktól származtatták magukat és büszkék voltak arab genealógiájukra ... minden bizonnyal annak a vallási presztízsnak köszönhetően, melyet az arab leszármazás az iszlám népek között élvez. Ugyanakkor még azok is, akik ilyen leszármazást tulajdonítottak maguknak, sohasem tartották magukat másnak mint kurdnak.” Jwaideh, Wadie: *Kurdish National movement. Its origins and development*. New York: Syracuse University Press, 2006. 291.

¹⁷ Sèvres-i békeszerződés (1920) 62. és 64. cikke, http://www.lib.byu.edu/index.php/Section_I_Articles_1_-_260 (utolsó letöltés: 2017.09.14.)

nem körvonalazott Kurdisztán. Törökországban mintegy 15-18 millió, Irakban és Iránban 5–8 millió, Szíriában közel kétmillió kurd él, de kisebb számban található kurd csoportok a volt Szovjetunió – ma leginkább Örményország – területén is.

A törzsi, nyelvi, vallási és földrajzi széttagoltság ellenére a kurdok önmagukat összetartozónak tételezik, és a külvilág is egy népként látja őket. Egyes elemzők ennek az összetartozásnak az alapját egyfajta „hegyi kultúrában” vélik felfedezni.¹⁸ Ugyanakkor bár modernkori történetük minden országban felkelések sorozatával írható le, és a Nagy Kurdisztán álma a legtöbb kurd csoport/szervezet napirendjén szerepelt, közös, összefogott megmozdulásra soha nem került sor. Ennek okai egyrészt a földrajzi helyzet, másrészt nyilván az ezzel szorosan összefüggő történelmi tapasztalat (vö. a már említett kisebb központok a központi hatalomtól távoli félperiférián), harmadrészt a tény, hogy a kurd vezetők általában a saját helyi és/vagy regionális érdekeikkel voltak elfoglalva. A 20. századi politikai rendezéseket követően mindehhez hozzájárult politikai széttagoltságuk is.

Kisebbségi létük, azaz a kisebbségi lét problémái, miközben erősítik az összetartozást, az a tény, hogy más-más berendezkedésű és etnikumú többségi államban kell önmagukat megfogalmazniuk, legalább ennyire „szétfejlődést” eredményezett. Törökországban egy erősen nacionalista török környezetben, köztársasági formában és viszonylag demokratikus környezetben kellett másságukat először elismertetni. Irakban egy erőteljesen arab nacionalista környezetben (Szaddám Huszein bukásáig), míg Iránban a perzsa nacionalista síita iszlám teokratikus államban kellett másságukat megélniük. Mindehhez hozzájárult, hogy míg Irakban és Iránban az etnikai kisebbségek létezését hivatalosan is elismerték, addig Törökország az oszmán hagyomány tagadásában és a török identitás építésében az egységes nemzet létrehozását tartotta szem előtt. Ezzel talán szoros összefüggésben a törökországi kurdok sokkal elutasítóbb magatartást tanúsítottak a török állammal szemben, mint iraki és iráni társaik a saját államukkal szemben.¹⁹

¹⁸ Jwaideh, 2006. 291.

¹⁹ Nader Entessar: *Kurdish Politics in the Middle East*. Boulder, CO: Rowman and Littlefield, 2010. 10.

A kurdok biztonságpolitikai szempontból belpolitikai és regionális szinten is kihívást jelentenek. Közös álmuk – az egyetlen „nemzeti” egységbe foglaló – önálló kurd állam megteremtése. Azonban a kurd nemzeti identitás kifejezését és megélését, akár csak egy államhatáron belüli autonómia formájában, mindegyik többségi állam veszélyforrásként percepiálja, még akkor is, ha ennek mértéke és megnyilvánulási formája országonként és időszakonként különböző, csakúgy, mint a központi kormányzat viszonya a kurd kisebbséghez. Az önálló kurd állam megteremtése ugyanis a többségi államok felbomlásával és/vagy jelentős területvesztésével fenyeget. Ezt a fenyegetést annál is inkább valósnak ítélik, mivel a II. világháborút követően a Szovjetunió támogatásával, ha csak rövid időre is, de létrejött egy önálló kurd állam iráni kurd területen, az ún. Máhabádi Köztársaság.²⁰ Ezért a többségi államok területi integritása – ez a kérdés elsősorban Irakkal kapcsolatban merült fel – regionális közös érdek, aminek következtében a kurd állam gondolatát minden állami tényező elutasítja.

Az elmúlt évtizedek tapasztalatai alapján további fenyegetést (vagy annak lehetőségét) jelenti az érintett országok által a szomszéd ország kurd kisebbségének nyújtott támogatás az adott ország központi kormányzatával szemben. Míg elmondható, hogy a három állam (Törökország, Irak és Irán) 1958-ig, az iraki monarchia megdöntéséig nem próbálta a „kurd kártyát” kijátszani egymással szemben, és az 1937-es szaadábádi szerződéshez²¹ tartották magukat, addig az Iraki Köztársaság kikiáltása és egy pánarab, arab

²⁰ A Máhabádi Köztársaság 1946. január 22-től december 15-ig állt fenn. Mufid, Abdulla: Mahabad – the first independent Kurdish republic. *The Kurdistan Tribune*, June 12, 2011, <https://kurdistantribune.com/mahabad-first-independent-kurdish-republic/> (utolsó letöltés: 2017. szeptember 20.)

²¹ „A Magas Szerződő Felek kötelezik magukat, hogy teljes mértékben az egymás belügyeibe történő beavatkozástól való tartózkodás politikáját fogják követni.” I.cikkely, „A Magas Szerződő Felek mindegyike kötelezi magát, hogy határain belül megakadályozza a fennálló intézmények megdöntésére törekvő olyan fegyveres bandák, szövetségek vagy szervezetek megalakulását és ténykedését, amelyeknek az a céljuk, hogy megsértsék akár egy másik Szerződő Fél határmenti vagy nem határmenti bármely területének belső rendjét vagy biztonságát, akár a másik Fél kormányzati rendszerét.” VII. cikkely, Meg-nem-támadási szerződés Afganisztán, Irán, Irak és Törökország között, 1937. július 8., Teherán. In: Lugosi Győző (szerk.): *Dokumentumok a Közel- és Közép-Kelet történetéhez (1914-1980)*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1989. 157–159.

nacionalista kormányzat (kormányzatok sorozata) hatalomba kerülése ezt a helyzetet gyökeresen megváltoztatta. Különösen érvényes volt ez Irak és Irán viszonyában, egészen az iraki-iráni háború végéig (1988).

Míndezek alapján elmondható, hogy a térség biztonságpolitikájának egyik meghatározó eleme a kurd kérdésben alkotott szövetségek mindenkori dinamikája. Minden politikai szereplő volt már (és lesz) szövetségben is, háborúban is mindenki mással: államok, az egyik állam a másik állam kurd szervezete(i), a központi hatalom és saját kurd szervezete(i), illetve a kurd szervezetek. Ez a „szövetségi kaleidoszkóp” önmagában is jelenthet biztonságpolitikai fenyegetést, melynek értelmezése az adott pillanatban érvényes. Míndez azt is jelenti, hogy maguk a kurd közösségek, még ugyanabban az országban sem egységesek, politikai, törzsi, stb. alapon számos kisebb nagyobb csoportot és/vagy szervezetet képeznek. A leendő kurd államiság szempontjából talán még lényegesebb, hogy a határokon túl lévő kurd közösségek gyakran egymással is konfliktusban állnak.

A kurd egység és állam vízióját tehát a belső ellentétek is fenyegetik, ami a többségi állam számára is belpolitikai és belbiztonsági fenyegetéseket hordoz: egyrészt az adott államon belüli más etnikai csoportokkal való területi viták, másrészt a különböző kurd csoportok egymás közötti nézeteltéréseinek, akár fegyveres összecsapásainak formájában. Ismert, hogy Irakban a mai napig nem rendeződött Kirkuk hovatarozásának és státuszának kérdése, melyet nemcsak az arabok és a kurdok, de történelmi tények okán a turkománok is magukénak követelnek. Iránban pedig a kurd politikai napirend egyik kérdése volt Kurdisztán tartomány határainak módosítása, azeriek által is lakott területek bevonásával. A kurdok megosztottsága Irakban is, Iránban is gyakran fegyveres összetűzések formájában is kifejeződött, aminek oka részben a különböző csoportok politikai céljainak és eszközeinek különbségére vezethető vissza.

A határokon átnyúló, de a határok által szétválasztott kurd közösség helyzetét és nemzetközi megítélését a 20. század végétől kezdve két folyamat változtatta meg: az egyik Irak helyzetének megváltozása – különösen az 1991-es Öböl-háború és a 2003-as iraki háború és azok következményei –, a másik az Iszlám Állam kihívása és területfoglalása.

Az Irak elleni nemzetközi szankciók, majd a 2003-as iraki háború következtében nyilvánvalóvá vált, hogy Irak területi integritása fontosabb, mint a Szaddám Huszein-rendszer megdöntése. Ennek megfelelően az új Irakban kormányzati pozícióba kerülő kurdokkal való jó viszony minden szomszédos ország érdeke volt. A 2003 utáni regionális rendet a kurd kérdésben, úgy tűnt, inkább az érintett országok együttműködése jellemezte, amennyiben az Irakban menedéket találó, Törökország és Irán ellen fegyveres harcot folytató kurd csoportok iraki jelenléte az országok egymás közötti viszonyában nem váltott ki heves vitákat, amint az ellenük irányuló – gyakran közös – török-iráni fegyveres akciók sem. Ráadásul, az Észak-Irakban megalakuló kurd regionális kormányzat Törökországgal egyre szorosabb kapcsolatokat ápol.

Azt mondhatjuk, hogy az 1991-es Öböl-háború, majd a 2003-as iraki háború Észak-Irakban megeremtetten a kurd régió „kvázi” függetlenségét,²² majd a kurd regionális kormányzatot, mely gyakorlatilag mint állam az államban működik. Az iraki kurd regionális kormányzat bizonyos szempontból, de legalább jelképesen, a kurd kérdés centrális – majdhogynem állami szintű – szereplője lett, mely egyrészt felelősséget vállal a többi kurd sorsáért, és befogadja a menekülőket, másrészt egyfajta korlátozott politikai entitásként a térség államaival többek között a kurd kérdésben is közvetlen tárgyalásokat folytat, harmadrészt minden kurd számára követendő példaként szolgál, és mint ilyen, erősítette a kurd nemzeti érzést.²³ Ezzel példát szolgáltatott a szomszédos államokban élő kurd közösségek számára. Bár az iraki kurdok máig megmaradtak Irak keretein belül, a 2005-ben a parlamenti és a kurd regionális kormányzati választásokkal egyidejűleg szervezett, majd a 2017-ben ismét megtartott szavazáson az iraki kurd lakosság 90%-ot

²² Ismert, hogy az Öböl-háborút követően a nemzetközi közösség védelme alatt iraki Kurdisztán a bagdadi központtól függetlenül és gyakorlatilag háborítatlanul, de változatlanul az Iraki Köztársaság keretében élt tovább.

²³ „A regionális kormányzat Iraki Kurdisztánban növelte a kurdok nemzeti érzését mindenütt.” – mondta Murat Karayilan, kurd gerilla parancsnok, Kurdish guerillas launch clandestine war in Iran, By Damien McElroy in the Qandil mountains 10 Sep 2007,

<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/1562707/Kurdish-guerillas-launch-clandestine-war-in-Iran.html> (utolsó letöltés: 2017. szeptember 20.)

meghaladó arányban szavazott a kurd függetlenség mellett. Bár a következmények azt mutatják, hogy ez most nem aktuális, több szakértő is úgy vélte, hogy a kérdés nem a „ha”, hanem a „mikor?”, különösen hogy az iraki kurd vezetők új nemzedékének már semmiféle kötődése nincs Irakhoz.²⁴

A másik folyamat, mely mind Irakban, mind Szíriában a kurdok szempontjából további jelentős elmozdulást hozott, az Iszlám Állam megjelenése és előretörése volt.²⁵ A szíriai polgárháború egyrészt megteremtette azt a helyzetet, amikor Bassár al-Aszad tulajdonképpen magukra hagyta a szíriai kurdokat, másrészt Kobane ostroma és élethalál-harca a nemzetközi figyelmet a kurdokra irányította. Irakban tulajdonképpen a *jazidik* kálváriája játszott hasonló, sokkolóan figyelemfelkeltő szerepet. Az Iszlám Állam elleni harc egyben megteremtette az egyes, eddig államhatárral elválasztott kurd közösségek közötti viszonylag szabad átjárást, részben a menekültek, részben a fegyveresek tekintetében. Az Iszlám Állam elleni nemzetközi küzdelem kezdeti szakaszában a kurd fegyveresek, a *pesmergák* voltak az egyik legfontosabb – időnként az egyetlen – szárazföldi fegyveres erő, akik ráadásul igen komoly sikereket is tudhattak magukénak. Tehát ha a 2003-as háború megteremtette a kurdoknak, mint politikai aktoroknak az elismerését, akkor az Iszlám Állam elleni nemzetközi összefogás eredménye az lett volna, hogy a kurdok egy olyan elismert fegyveres erővé váltak, akiknek a legitimitását nem lehet kétségbe vonni.

Ennek az elismertségnek a birtokában és a felszabadított területek ellenőrzésével a kurdok további lépést kívántak tenni a kurd függetlenség irányában. Terveiket ismételten az országhatárokon belüli és kívüli realitások határozták meg. A szíriai kurdok politikai

²⁴ Idézi Entessar, i.m. 202.

²⁵ Bővebben I. Arany Anett – N. Rózsa Erzsébet – Szalai Máté: Kobane – eltérő érdekek és percepciók csatája. *KKI Tanulmányok*, 2014/2. http://kki.hu/assets/upload/KKI_Tanulmenyok_2014NRE_Szalai_AA_Kobane.pdf; Arany Anett – N. Rózsa Erzsébet – Szalai Máté: Az Iszlám Állam – következmények, *KKI Tanulmányok* 2015/1, http://kki.hu/assets/upload/KKI_Tanulmenyok_2015No_1_Arany-Rezsa-Szalai2.pdf (utolsó letöltés: 2017. szeptember 20.); Arany Anett – N. Rózsa Erzsébet – Szalai Máté: *Az Iszlám Állam kalifátusa. Az átalakuló Közel-Kelet*. Budapest: Osiris Kiadó – KKI, 2016.

célja tulajdonképpen az Iszlám Állam elleni harcban kialakult helyzetük megőrzése lenne: állampolgárság és autonómia.

Az iraki kurdok azonban 2017 szeptemberében érkezettnek látták az időt a továbblépéshez. Egyrészt Irakon belül, úgy tűnik, szinte helyrehozhatatlanul megromlott a központi vezetéshez fűződő viszony, másrészt az iraki kurd erők közötti erőviszonyokban is döntő változást jelenthet a függetlenségi referendum eredménye. Azonban a nemzetközi környezet továbbra sem kedvező, és a referendum megtartását immár minden globális és regionális erő ellenzi. Azaz ismételten megfogalmazódott a kurd kisebbségekkel rendelkező szomszédos államok közös véleménye, mely egyértelműen a jelenlegi határok sérthetatlensége, az országok területi integritásának megőrzése mellett foglal állást.²⁶ Egyidejűleg a Donald Trump vezette amerikai adminisztráció is a kurd népszavazás elhalasztására szólított fel.²⁷

Felhasznált irodalom

Arany Anett – N. Rózsa Erzsébet – Szalai Máté: Kobane – eltérő érdekek és percepciók csatája. *KKI Tanulmányok*, 2014/2.

Arany Anett – N. Rózsa Erzsébet – Szalai Máté: *Az Iszlám Állam kalifátusa. Az átalakuló Közel-Kelet*. Budapest: Osiris Kiadó – KKI, 2016.

Nader Entessar: *Kurdish Politics in the Middle East*. Boulder, CO: Rowman and Littlefield, 2010.

Espósito, John L. (ed.): *The Oxford Encyclopadeia of the Modern Islamic World*, 1995.

Jwaideh, Wadie: *Kurdish National movement. Its origins and development*. New York: Syracuse University Press, 2006. 291.

²⁶ The Iran Project: Iraq, Iran, Turkey release statement on KRG referendum plan. September 20, 2017, <http://theiranproject.com/blog/2017/09/21/iraq-iran-turkey-release-statement-kr-g-referendum-plan/> (utolsó letöltés: 2017. szeptember 20.)

²⁷ Toosi, Nahal: U.S. demands Iraqi Kurds cancel vote on independence. 9/15/2017, <http://www.politico.com/story/2017/09/15/us-demands-iraqi-kurds-cancel-independence-vote-242789> (utolsó letöltés: 2017. szeptember 20.)

- Kekeyi, Saeed: *Kurds, Oil and International Political Economy*.
<http://www.kurdishaspect.com/doc061410SK.html> (utolsó
 letöltés: 2017.szeptember 19.)
- Kántor Zoltán: *A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Budapest: Osiris Kiadó, 2014. 109.
- Kardos Gábor: *Kisebbségek: konfliktusok és garanciák*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2007. 56.
- Lewis, Bernard: Multiple Identities in the Middle East. In: Maróth Miklós (szerk.): *Az iszlám politikaelmélete. Terminológiai vizsgálat*. Piliscsaba: Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete, 2009.
- Lugosi Győző (szerk.): *Dokumentumok a Közel- és Közép-Kelet történetéhez (1914-1980)*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1989. 157-159.
- Somodiová, Katarina: *A mandeusok Iránban és Európában munkacímű tanulmánya, mely a KÖFOP „Az államiság kérdései a Közel-Keleten I.” Ludovika Kutatócsoport keretén belül készült. Megjelenés alatt.*

Internetes források

- <http://www.usc.edu/schools/college/crcc/engagement/resources/texts/muslim/hadiith/bukhari/053.sbt.html#004.053.384> , Zoroastrians, Zoroastrianism in Post-Arab Iran,
- <http://www.heritageinstitute.com/zoroastrianism/history/postArab.htm> (letöltés ideje: 2017. szeptember 19.)
- Treaty of Qasr-i Shīrīn, Encyclopedia Britannica,
<https://www.britannica.com/topic/Treaty-of-Qasr-i-Shirin>
 (letöltés ideje: 2017. szeptember 15.)

Napilapok, portálok

Mufid, Abdulla: Mahabad – the first independent Kurdish republic.
The Kurdistan Tribune, June 12, 2011,
<https://kurdistantribune.com/mahabad-first-independent-kurdish-republic/> (utolsó letöltés: 2017. szeptember 20.)

Kurdish guerillas launch clandestine war in Iran, By Damien McElroy in the Qandil mountains 10 Sep 2007.
<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/1562707/Kurdish-guerillas-launch-clandestine-war-in-Iran.html> (utolsó letöltés: 2017. szeptember 20.)

The Iran Project: Iraq, Iran, Turkey release statement on KRG referendum plan. September 20, 2017,
<http://theiranproject.com/blog/2017/09/21/iraq-iran-turkey-release-statement-krg-referendum-plan/> (utolsó letöltés: 2017. szeptember 20.)

Toosi, Nahal: U.S. demands Iraqi Kurds cancel vote on independence. 9/15/2017,
<http://www.politico.com/story/2017/09/15/us-demands-iraqi-kurds-cancel-independence-vote-242789> (utolsó letöltés: 2017. szeptember 20.)

ERZSÉBET N. RÓZSA

The concept of minority in the Middle East.
A case study: The Kurds

While in the European narratives the ethnic and national perceptions of minorities are prevailing, in the Middle East and the Islamic world ‘otherness’ and minority are interpreted on a religious basis. Islam, therefore, has created the model of handling religious minorities, and has from the beginning distinguished between pagans and the ‘peoples of the book’ (*ahl al-kitab*). The latter, under certain circumstances, has enjoyed the protection of the majority. As a consequence of the European intervention in the region, a new terminus technicus appeared: ‘*aqalliyya*’, which is the literal translation of ‘minority’.

Keywords: Islam, religious vs ethnic minority, ‘peoples of the book’, Kurds